

**NOGIRONLIGI BO'LGAN SHAXSLARNING INKLYUZIV
RIVOJLANISHINI TAMINLASHDA DAVLAT DATURLARINING
SAMARADORLIGI**

Eshmo'minova Mahliyo

Termiz davlat universiteti

Yuridik fakulteti talabasi

eshmominovamahliyo459@gmail.com

Tel: +99899 056 79 75

Nogironlik odamni to'xtatmaydi — insonning taslim bo'lishi uni to'xtatadi."

HELEN KELLER

Annotatsiya: Mazkur maqolada nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash va ularning jamiyatda faol ishtirokini ta'minlash masalalari tahlil qilinadi. Asosan, ishga joylashish imkoniyatlari, davlat tomonidan berilayotgan yordamlar va qonunlarning amaldagi ta'siri ko'rib chiqiladi. Statistika ma'lumotlar asosida ularning bandlik darajasi va hududlar o'rtasidagi farqlar baholanadi. Shuningdek, jamiyatdagi salbiy qarashlarning ularning ish topishiga ta'siri yoritiladi. Davlat tomonidan berilayotgan imtiyozlar, subsidiyalar va kasb o'rganish dasturlarining natijalari ham tahlil qilinadi. Maqolada mavjud muammolar ko'rsatilib, ularni hal qilish bo'yicha takliflar beriladi hamda tizimni yaxshilash yo'llari bayon etiladi.

Kalit so'zlar: nogironligi bo'lgan shaxslar, inklyuziv rivojlanish, bandlikni kvotalash, davlat dasturlari samaradorligi, mehnat bozori, ijtimoiy himoya tizimi, ijtimoiy stereotiplar, mehnatda mayiblanish, ish bilan ta'minlash siyosati, iqtisodiy rag'batlantirish, kasb-hunar ta'limi, ijtimoiy integratsiya.

Kirish

So'nggi yillarda nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini ta'minlash va ularning jamiyat hayotida to'laqonli ishtirokini kengaytirish masalasi ijtimoiy siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. An'anaviy yondashuvlarda ushbu toifa asosan ijtimoiy himoya ob'ekti sifatida qaralgan bo'lsa, zamonaviy konsepsiyalarda ular iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarning faol sub'ekti sifatida e'tirof etilmoqda. Shu nuqtai nazardan, inklyuziv rivojlanish g'oyasi nafaqat ijtimoiy adolatni

ta'minlash vositasi, balki iqtisodiy o'sishning muhim omillaridan biri sifatida ham qaraladi.

Nogironligi bo'lgan shaxslarning mehnat bozoridagi ishtirokini kengaytirish masalasi ko'plab omillar bilan bog'liq bo'lib, ular orasida normativ-huquqiy baza, institutsional qo'llab-quvvatlash mexanizmlari, ta'lim va kasbiy tayyorgarlik tizimi, shuningdek jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar muhim o'rin tutadi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, faqatgina huquqiy kafolatlarning mavjudligi yetarli emas; ularni real iqtisodiy sharoitlarda samarali amalga oshirish mexanizmlarini ishlab chiqish ham dolzarb vazifa hisoblanadi. Ayniqsa, bandlikni kvotalash, subsidiyalar ajratish, ish beruvchilarni rag'batlantirish kabi vositalarning natijadorligini tizimli tahlil qilish ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi, bir tomondan, nogironligi bo'lgan shaxslarning iqtisodiy faolligini oshirish orqali ularning mustaqil hayot kechirish imkoniyatlarini kengaytirish zarurati bilan izohlansa, ikkinchi tomondan, mehnat resurslaridan samarali foydalanish masalasi bilan chambarchas bog'liqdir. Shuningdek, jamiyatda saqlanib qolayotgan stereotiplar va ijtimoiy to'siqlar mazkur toifa vakillarining mehnat bozoriga kirib borishini sezilarli darajada cheklab kelmoqda. Bu esa davlat tomonidan olib borilayotgan siyosat va dasturlarning nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy-psixologik jihatdan ham baholanishini talab etadi.

Adabiyotlar tahlili

Nogironligi bo'lgan shaxslarning inklyuziv rivojlanishi masalasi ilmiy adabiyotlarda turli nazariy yondashuvlar doirasida o'rganilib, ushbu yo'nalishning shakllanishi ijtimoiy himoya konsepsiyasidan huquqiy tenglik va imkoniyatlar tengligi tamoyillariga o'tish jarayoni bilan izohlanadi. Bu borada Maykl Oliver tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy model nogironlikni shaxsning jismoniy holati bilan emas, balki jamiyatdagi muhiti va institutsional to'siqlar bilan bog'liq holda talqin etadi¹. Shuningdek, Tom Shekspir o'z tadqiqotlarida nogironlikni ko'p omilli ijtimoiy hodisa sifatida izohlab, uning iqtisodiy va madaniy jihatlariga alohida e'tibor qaratadi².

Inklyuziv rivojlanish masalasi xalqaro miqyosdagi ilmiy manbalarda ham keng o'rganilgan. Jumladan, Jahon banki tomonidan e'lon qilingan tadqiqotlarda nogironligi

¹ Oliver, M. Nogironlikning ijtimoiy modeli. London: Disability Press nashriyoti. (1990).

² Shakespeare, T. Nogironlik huquqlari va ularning buzilishi. London: Routledge nashriyoti. (2006).

bo'lgan shaxslarning iqtisodiy faolligini oshirish mamlakatlarning umumiy iqtisodiy salohiyatini kengaytiruvchi muhim omil sifatida baholanadi³. Shuningdek, Xalqaro mehnat tashkiloti hisobotlarida inklyuziv bandlik siyosati, xususan kvotalash tizimi va ish beruvchilarni rag'batlantirish mexanizmlarining amaliy samaradorligi chuqur tahlil qilingan.

Bandlikni ta'minlash mexanizmlariga bag'ishlangan ilmiy ishlarda kvotalash tizimining o'rni turlicha baholanadi. Masalan, Liza Vaddington kvotalash tizimini nogironligi bo'lgan shaxslarni ish bilan ta'minlashning muhim vositasi sifatida ko'rsatgan bo'lsa, Marko Leonardi ushbu tizimning ayrim hollarda formallik bilan cheklanib qolayotganini ta'kidlaydi. Shu sababli, ilmiy adabiyotlarda kvotalarning bajarilishini nazorat qilish, iqtisodiy rag'batlantirish choralarini kuchaytirish hamda institutsional mexanizmlarni takomillashtirish zarurligi asoslab beriladi.

Nogironligi bo'lgan shaxslarning mehnat bozorida ishtirokiga to'sqinlik qiluvchi omillar sifatida ijtimoiy stereotiplar va salbiy qarashlar alohida o'rganilgan. Gordon Allport o'zining ijtimoiy stereotiplar nazariyasida jamiyatdagi salbiy tasavvurlar ijtimoiy guruhlarining imkoniyatlarini cheklashini asoslab beradi. Shu nuqtai nazardan, inklyuziv siyosatni amalga oshirishda iqtisodiy choralar bilan bir qatorda ijtimoiy ongni o'zgartirishga qaratilgan kompleks yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston sharoitida mazkur masala bir qator normativ-huquqiy hujjatlar asosida tartibga solinadi. Xususan, "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonun⁴, shuningdek Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan qabul qilingan qaror va farmonlarda ushbu toifa shaxslarni qo'llab-quvvatlashning huquqiy va iqtisodiy asoslari belgilangan⁵. Mahalliy olimlardan B. Xodiyev va Sh. Shodmonov ishlarida bandlik, ijtimoiy himoya va iqtisodiy rag'batlantirish masalalari alohida o'rganilgan⁶. Biroq ushbu tadqiqotlarda ko'proq alohida yo'nalishlar tahlil qilingan bo'lib, kompleks yondashuv yetarli darajada shakllanmagan.

Tadqiqot metodologiyasi

³ World Bank. Nogironlikni inklyuziv rivojlantirish va iqtisodiy taraqqiyot bo'yicha hisobot. Washington D.C. (2021).

⁴ O'zbekiston Respublikasi Qonuni. Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida. www.lex.uz (2020-yil 15-oktabr).

⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlashga doir farmon va qarorlari. www.lex.uz (2017–2024).

⁶ Xodiyev, B.Yu.; Shodmonov, Sh.Sh. Iqtisodiyot nazariyasi. Toshkent: O'zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati nashriyoti.

Ushbu tadqiqot nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan davlat dasturlarining qanchalik samarali ekanini baholashga qaratilgan. Tadqiqotda turli usullar birgalikda qo'llanildi, ya'ni nazariy ma'lumotlar, amaliy kuzatuvlar va tahlil usullari uyg'unlashtirildi. Asosiy e'tibor davlat siyosati qanday ishlashi, dasturlar qanday yaratilgani va amalda qanday bajarilayotganiga qaratildi. Shu orqali mavjud tizim bir butun holda o'rganildi.

Amaliy qismda O'zbekiston Respublikasi vazirlik va idoralari tomonidan e'lon qilingan rasmiy statistik ma'lumotlardan foydalanildi. Xususan, nogironligi bo'lgan shaxslarning ish bilan ta'minlanish darajasi, kvota asosida ishga joylashish ko'rsatkichlari, ularning iqtisodiy faolligi hamda hududlar o'rtasidagi farqlar tahlil qilindi. Ushbu ma'lumotlar solishtirish orqali o'rganilib, hududlar o'rtasidagi tafovutlar va ularga ta'sir qiluvchi asosiy omillar aniqlab berildi.

Tahlil va natijalar

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan davlat dasturlari so'nggi yillarda kengayib bormoqda va ularning huquqiy asoslari ancha mustahkamlangan. Ishga joylashishni qo'llab-quvvatlash uchun joriy etilgan kvotalar va ish beruvchilarga berilayotgan rag'batlar bu toifa vakillarining mehnat bozoridagi ishtirokini oshirishga yordam bermoqda. Ammo amaliy ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, kvota tizimi barcha hududlarda bir xil ishlamayapti. Ba'zi joylarda u qisman bajarilsa, boshqalarda faqat rasmiy ko'rinishda qolmoqda. Bu esa nazorat yetarli emasligini va rag'batlar kuchli emasligini bildiradi.

Shuningdek, nogironligi bo'lgan shaxslarning ishga kirishi ko'p jihatdan ularning kasbga ega bo'lishi va tayyorgarligiga bog'liq ekani aniqlandi. Davlat tomonidan berilayotgan yordamlar, jumladan subsidiyalar va imtiyozlar ijobiy ta'sir ko'rsatayotgan bo'lsa-da, bu jarayon hali to'liq barqarorlashmagan. Bundan tashqari, jamiyatdagi ayrim salbiy qarashlar va ish beruvchilarning ehtiyotkorligi ham muammo bo'lib qolmoqda. Shu sababli, nafaqat iqtisodiy yordamni kuchaytirish, balki jamiyatda ijobiy munosabatni shakllantirish ham muhim hisoblanadi.

1-jadval. Nogironligi bo'lgan shaxslarning inklyuziv rivojlanishi bo'yicha asosiy statistik indikatorlar⁷

№	Statistik indikator	So'nggi yillardagi tendensiya	Izoh	Asosiy manbalar
1	Nogironligi bo'lgan shaxslar soni	Barqaror o'sish tendensiyasi	Ro'yxatga olish va tibbiy-ijtimoiy ekspertiza natijalariga bog'liq	O'zbekiston Respublikasi statistika agentligi
2	Bandlik darajasi	Sekin o'sish	Davlat kvotalari va rag'batlantirish dasturlari ta'sirida oshmoqda	Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi
3	Kvota asosida ishga joylashtirish	Qisman bajarilish	Ayrim hududlarda to'liq bajarilmaydi	Mahalliy mehnat organlari hisobotlari
4	Davlat dasturlari orqali yaratilgan ish o'rinlari	O'sish tendensiyasi	Kichik va o'rta biznesda ko'proq kuzatiladi	Prezident qarorlari ijrosi monitoringi
5	Kasb-hunar ta'limiga jalb etilganlar	Barqaror o'sish	Inklyuziv ta'lim dasturlari kengaymoqda	Oliy ta'lim va kasb-hunar tizimi
6	Subsidiya va imtiyoz olgan ish beruvchilar	O'sib boruvchi	Ish beruvchilarni rag'batlantirish mexanizmlari kengaymoqda	Soliq qo'mitasi va bandlik organlari
7	Mehnat bozoriga integratsiya darajasi	O'rtacha darajada	Hududlar o'rtasida sezilarli farqlar mavjud	Jahon banki va milliy hisobotlar
8	Ijtimoiy xizmatlardan foydalanish	Yuqori	Reabilitatsiya va ijtimoiy yordam tizimi kengaygan	Ijtimoiy himoya milliy agentligi

⁷ O'zbekiston Respublikasi Bandlik va kambag'allikni qisqartirish vazirligi hamda O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining 2023–2025 yillardagi nogironligi bo'lgan shaxslar bandligi va ijtimoiy himoyasi bo'yicha yig'ma tahliliy hisobotlari.

9	Ishsizlik darajasi (nogironlar orasida)	Nisbatan yuqori	Umumiy mehnat bozoriga nisbatan yuqoriroq	ILO metodologiyasi asosida baholash
10	Inklyuziv ish o'rinlari ulushi	Sekin o'sish	Maxsus moslashtirilgan ish o'rinlari hali yetarli emas	Bandlik monitoring tizimi

Jadvaldagi ko'rsatkichlar tahlili nogironligi bo'lgan shaxslarning inklyuziv rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar natijalari bir-biri bilan uzviy bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Xususan, nogironligi bo'lgan shaxslar sonining barqaror o'sishi bir tomondan demografik va tibbiy-ijtimoiy aniqlash tizimining takomillashuvi bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan, bu guruhga kiruvchi shaxslarning real ehtiyojlari ham ortib borayotganini anglatadi. Bandlik darajasining sekin, ammo ijobiy o'sishi davlat tomonidan joriy etilgan kvota va rag'batlantirish mexanizmlarining ma'lum darajada samaradorligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, bu o'sish sur'atining pastligi mehnat bozorida hali ham tizimli to'siqlar mavjudligini bildiradi.

Kvota asosida ishga joylashtirish ko'rsatkichlarining hududlar kesimida bir xil emasligi davlat siyosatining amaliy ijrosida farqlar mavjudligini ko'rsatadi. Ayrim hududlarda kvotalar to'liq bajarilayotgan bo'lsa, boshqalarida esa bu jarayon qisman yoki rasmiy xarakterda qolmoqda. Bu holat nazorat mexanizmlarining yetarli darajada ishlamasligi hamda ish beruvchilarni real iqtisodiy rag'batlantirish darajasi hali to'liq shakllanmaganini anglatadi. Davlat dasturlari orqali yaratilgan ish o'rinlarining ko'payishi esa kichik va o'rta biznes sektorining ushbu jarayonga asta-sekin jalb etilayotganini ko'rsatadi, biroq bu tendensiya hali barqaror tizim darajasiga yetmagan.

2-jadval. Nogironligi bo'lgan shaxslarning O'zbekiston mehnat bozoridagi holati — asosiy ko'rsatkichlar (2024-2025)⁸

Ko'rsatkichlar	Raqam / Foiz (%)
Aholida nogironligi bo'lgan shaxslar soni (2025)	1 031 609

⁸ O'zbekiston Respublikasi Bandlik va kambag'allikni qisqartirish vazirligi hamda O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining 2024–2025 yillarga oid nogironligi bo'lgan shaxslarning bandligi va ijtimoiy holati bo'yicha yig'ma tahliliy ma'lumotlari.

Nogironligi bo'lgan shaxslar ulushi (aholi ichida)	2,7 %
Mehnatga layoqatli nogiron shaxslar soni	755 000
Bandlik darajasi (nogironlar orasida)	3,7 %
Nogiron shaxslar mehnat bozorida ishlaydi (2019–2025 so'rov)	8 %
Sanoat sohasida faol nogironlar	33,6 %
Ta'lim sohasida faol nogironlar	15,4 %
Sog'liqni saqlash sohasida faol nogironlar	11,7 %
Respondentlar orasida “mehnat daftarchasi bor” deb javob berganlar	43,8 %
Respondentlar orasida ishlayotganlar	8 %
Respondentlar orasida umuman ishlamaganlar	3,1 %
Respondentlar orasida 3 yildan ortiq vaqtdan beri ishsizlar	70,3 %
“Nogironlik ish topishga to'sqinlik qiladi” deb aytganlar	7 %
“Kasbga qayta tayyorlanish zarur” deb bildirganlar	14,8 %
“Bandlik bo'yicha ma'lumot yetishmaydi” deb aytganlar	≈ 40 %

Jadvalda keltirilgan ko'rsatkichlar O'zbekiston mehnat bozorida nogironligi bo'lgan shaxslarning holati murakkab va ko'p qatlamli ekanligini ko'rsatadi. 2025-yil holatiga ko'ra, nogironligi bo'lgan shaxslar soni 1 031 609 nafarni tashkil etib, ularning umumiy aholi tarkibidagi ulushi 2,7 foiz atrofida saqlanib qolmoqda. Mehnatga layoqatli qism 755 ming nafarga yaqin bo'lsa-da, bandlik darajasining atigi 3,7 foizni tashkil etishi mehnat bozorida ushbu guruhning iqtisodiy faolligi juda past ekanligini yaqqol ko'rsatadi. Bu holat formal mehnat munosabatlariga kirish imkoniyatlari cheklanganligini hamda norasmiy bandlik yoki iqtisodiy faollikdan tashqarida qolish holatlari keng tarqalganini anglatadi.

Sektorlar kesimidagi taqsimot tahlili nogironligi bo'lgan shaxslarning asosan sanoat (33,6 foiz), ta'lim (15,4 foiz) va sog'liqni saqlash (11,7 foiz) sohalarida jamlanganini ko'rsatadi. Bunday taqsimot ularning muayyan kasbiy yo'nalishlarga moslashganini bildirsa-da, umumiy mehnat bozorida diversifikatsiya darajasining pastligini ham aks ettiradi. Respondentlarning 43,8 foizi “mehnat daftarchasi bor” deb javob bergani rasmiy bandlik va amaliy ish faoliyati o'rtasida tafovut mavjudligini ko'rsatadi. Ayniqsa, faqat 8 foizning amalda ishlayotganini bildirishi mehnat munosabatlarining institutsional jihatdan to'liq amalga oshmayotganini tasdiqlaydi.

Eng muhim muammoli jihatlardan biri ishsizlik davomiyligiga oid ko'rsatkichlardir. Respondentlarning 70,3 foizi uch yildan ortiq vaqt mobaynida ishsiz ekanini bildirgan bo'lib, bu holat mehnat bozoriga kirish imkoniyatlarining tizimli ravishda cheklanganligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, 3,1 foizning umuman ishlamaganligi va 7 foizning nogironlik ish topishga to'sqinlik qiladi deb hisoblagani iqtisodiy emas, balki ijtimoiy-psixologik omillar ham muhim rol o'ynashini anglatadi. 14,8 foiz respondentning qayta kasbiy tayyorlash zarurligini ta'kidlashi esa malaka va mehnat bozori talablari o'rtasida nomuvofiqlik mavjudligini ko'rsatadi.

Xulosa

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan davlat siyosati O'zbekistonda bosqichma-bosqich rivojlanib bormoqda. So'nggi yillarda bu yo'nalishda qonunlar takomillashtirildi, yangi dasturlar joriy etildi va tizim asta-sekin shakllanmoqda. Ishga joylashtirish uchun kvotalar belgilash, subsidiyalar ajratish va ish beruvchilarni rag'batlantirish kabi choralar amaliyotga kiritilgan. Shu bilan birga, ayrim hududlarda bu choralar bir xil darajada ishlamayotgani ham kuzatiladi. Bu esa nazorat va amalga oshirish jarayonini yanada kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.

Ma'lumotlar nogironligi bo'lgan shaxslarning ish bilan bandligi hali past ekanini ko'rsatadi. Bunga uzoq muddat ishsiz qolish va kerakli ma'lumotlarning yetishmasligi sabab bo'lmoqda. Shunga qaramay, kasb-hunar o'rgatish tizimining kengayishi, ijtimoiy xizmatlar hajmining oshishi ijobiy natija bermoqda. Bu chora-tadbirlar ularning jamiyatda faolroq bo'lishiga yordam bermoqda. Umuman olganda, amalga oshirilayotgan islohotlar to'g'ri yo'nalishda olib borilmoqda va kelajakda yanada samarali natijalar berishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023-yil tahriri.
2. O'zbekiston Respublikasi "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonuni.
3. O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi. – Toshkent, 2023-yil.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining nogironligi bo'lgan shaxslar bandligini ta'minlashga oid qarorlari.

5. O‘zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi rasmiy hisobotlari.
6. O‘zbekiston Respublikasi Ijtimoiy himoya milliy agentligi yillik ma’ruzalari.
7. O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”. – Toshkent, 2020 yil 15 oktyabr, O‘RQ-641-son.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. – 2021 yil 21 dekabr, PF-57-son.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning bandligini ta’minlash va ularni kasb-hunarga o‘qitish tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. – 2021 yil 15 sentyabr, PQ-5242-son.
10. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori. “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni ishga joylashtirish uchun kvotalar belgilash tartibi to‘g‘risida”. – 2017 yil 5 dekabr, 965-son.
11. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori. “Aholini bandligini ta’minlashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” (subsidiyalar va rag‘batlantirish mexanizmlari bilan bog‘liq). – 2020 yil 20 may, 300-son.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. **“Kambag‘allikni qisqartirish va bandlikni ta’minlashga oid davlat siyosatini yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”**. – 2022 yil 28 yanvar, PF-60-son.